

OBČUTLJIVOST (STARIH IN NOVIH) PRAVIL SOCIOLOŠKE METODE ZA SPOLNO HIERARHIJO KOT INHERENTNO LASTNOST DRUŽBENE STRUKTURE

Maca Jogan
Fakulteta za družbene vede
Univerza v Ljubljani

Avtorica izhaja iz trditve, da stopnja občutljivosti za hierarhijo med spoloma v sociološkem spoznavnem postopku ni naključna, temveč neločljiva sestavina ključnih epistemoloških pravil in opredelitev bistvenih značilnosti družbe. Kot primera analizira stara pravila sociološke metode E. Durkheima (1894) in Nova pravila A. Giddensa (1976).

Neizrabljenost nekaterih metodičnih nastavkov za senzibilizacijo sociološkega znanstvenega postopka za hierarhijo med spoloma pri E. Durkheimu pojasnjuje predvsem z njegovim razumevanjem vzročno-posledične povezanosti med pojavi (z družbeno koristnostjo kot glavnim vzrokom) ter z definiranjem specifične diference družbenih dejstev in z njihovo izključitvijo iz sfere človeške produkcije. Odmik od oblikovanja socioloških androcentrično afirmativnih znanj pa je po avtorici mogoč z zasukom spoznavnega interesa na vprašanje konstrukcije same družbene resničnosti in ob upoštevanju sistema moči v produkciji legitimnosti celostnega reda, kar vključujejo nova pravila A. Giddensa.

DESKRIPTORJI: sociološka teorija, hierarhija med spoloma, sociološka metoda, epistemološka pravila, androcentrizen, konstrukcija družbene resničnosti.

SENSITIVITY OF THE (OLD AND NEW) RULES OF SOCIOLOGICAL METHODS FOR THE GENDER HIERARCHY AS AN INHERENT PROPERTY OF SOCIAL STRUCTURE

The author starts from the statement, that the degree of the sensitivity for the gender hierarchy in the sociological scientific procedure is not coincidental, but an inherent element of the main epistemological principles and of the definitions of the "nature" of society. She analyses the old rules of sociological method of E. Durkheim (1894) and the new rules put forward by A. Giddens (1976).

The fact that some Durkheim's methodical bases for the sensitivization of the sociological scientific procedure for the gender hierarchy are not exploited is explained by the author primarily by Durkheim's comprehension of cause-effect relationship among social facts (where social utility is the principal cause), by his definition of the differentia specifica of social facts and by their exclusion from the sphere of human production. The shift from the production of an androcentric affirmative sociological knowledge is possible by an orientation of a cognitive interest to the question of the construction of social reality itself, and by taking into account the role of power in the production of

legitimacy of the whole social order. According to the author, this possibility is embedded in the new rules of sociological method of A.Giddens.

KEYWORDS: sociological theory, gender hierarchy, sociological method, androcentrism, epistemological principles, construction of social reality

Vrsta spoznanj v okviru proučevanja žensk v zadnjih dveh desetletjih kaže, da je bilo vprašanje hierarhije med spoloma v novoveških znanstvenih interpretacijah bodisi popolnoma potisnjeno v latentnost, bodisi pripuščeno v sfero manifestnosti in tako pojasnjeno, da so razlage prispevale k neprekinjenosti obstoja hierarhije kot urejevalnega principa in vsakdanje prakse v medčloveških odnosih.

Če bi poskusili pojav potiskanja hierarhije med spoloma razumeti s pomočjo sistemske teorije, bi lahko po N.Luhmannu preprosto zapisali, da gre za prispevek znanosti k ohranjanju meje med pomembnim in nepomembnim, kar pa je *"nujna samozaščita osebnih in družbenih sistemov ravnanja, brez katere ti sistemi ne bi mogli ohranjovati kot konstante svoje identitete in svoje integrativne strukture v skrajno kompleksnem okolju"*((1971:69). Po Luhmanu bi lahko (seveda v očitnem protislovju s pravkar izraženim stališčem, vendar v skladu z njegovim načinom pojasnjevanja) spet trdili, da obstaja takšna usmeritev znanosti (kot medija resnice) v prostoru kontingentnosti in da bi bilo lahko tudi drugače. Na fiktivni ravni bi nedvomno lahko bilo res drugače, na ravni praktične konstrukcije znanstvenih razlag in njihovega učinkovanja pa je drugačnost (težko) dosegljiva samo, če pride do preloma na ravni temeljnih principov spoznavnega postopka v celoti - od zamejitve spoznavnega interesa, predmeta proučevanja, načina analize in interpretacije.

Namen tega prispevka je, pokazati, da stopnja občutljivosti za hierarhijo med spoloma v sociološkem spoznavnem postopku nikakor ni naključna in da je neobčutljivost za kontinuirano produkcijo hierarhije na vseh ravneh organizacije družbe bila neločljiva sestavina zamejitve (regulacije) ključnih epistemoloških principov in temeljnih opredelitev same "narave" družbe. Kot osnovni

enoti presoje bomo upoštevali dve vrsti pravil sociološke metode, med katerima je potekalo izjemno plodno obdobje razvoja sociologije kot znanosti: pravila E.Durkheima (1894) in A.Giddensa (1976). Medtem ko so prva pravila konstitutivna za pozitivistično perspektivo, ki je dosegla vrhunec sredi 20.stoletja zlasti s funkcionalizmom, so druga pravila izraz iskanja integralne perspektive v zadnjih dveh desetletjih.

Stara pravila: spoznavne meje in potenciali

Neobčutljivost za problematizacijo spolne hierarhije je vključena že v prvo in temeljno pravilo E.Durkheima, da je treba družbene pojave proučevati kot stvari (1963:31). Stvar je vse dano, vse, kar se kaže opazovalcu (1963:40). To pomeni, da jih je treba upoštevati, kot da obstajajo po sebi, zunaj zgodovinskega deteminacijskega območja.

V podrobnejšem pojasnjevanju E.Durkheim navaja več stališč, ki nasprotujejo tako zoženemu spoznavnemu zanimanju. Tako npr. zahteva, da *"ravnati s pojavi kot s stvarmi, pomeni, da ravnamo z njimi kot s podatki, ki predstavljajo izhodišče znanosti"* (1963:40). To obče sprejemljivo stališče dopolnjuje zapoved o upoštevanju empirično zaznavne in preverljive sfere v znanstvenem delovanju, območja pojavnosti, v katerem je edino možno tudi konkretno delovanje posameznikov na podlagi oprijemljivih pravil in ne le na podlagi nekega "moralnega ideala" (1963:40). V tem okviru je tudi razumljiva Durkheimova zahteva, da je treba družbene pojave raziskovati od zunaj, na podlagi zunanjih znakov, kot zunanje stvari tako, kot se nam kažejo (1963:41,45) brez vnašanja čustev in svojih razlag (1963:44). Prav tako ne more biti sporna trditev, da nastajajo vse splošne ideje na podlagi čutnega zaznavanja (1963:52) in da mora sociolog proučevati družbene pojave na splošni ravni (1963:54).

Samo na podlagi teh epistemoloških pravil bi lahko pričakovali, da bo v sociološkem znanstvenem postopku kot samoumevna upoštevana celota dejavnosti, ki omogočajo obstoj kakršnega koli

družbenega dejstva in v katerih nastopata dva spola - ustvarjanje (razmnoževanje, rojevanje in vzgajanje) samih ljudi. Nastavek za takšno usmeritev je navzoč tudi pri E. Durkheimu, saj omenja, da se "*družbeni pojavi uresničujejo samo s pomočjo ljudi*" in da "*so proizvod človeške dejavnosti*" (1963:33). S takšnim razumevanjem družbenega dogajanja bi se lahko v jedru odstranila ahistoričnost, ki jo zapoveduje prvo pravilo sociološke metode in dana bi bila podlaga za problematizacijo ključne funkcije družbenih dejstev sploh - to je prisilno delovanje na posameznika, njegovo ukalupljanje v vnaprej dane modele ravnanja.

Kako je mogoče, da se ti metodični nastavki niso izrabili in da so sociološke interpretacije ostajale neobčutljive za (hierarhično) spolno strukturo kot neločljivo sestavino družbene strukture sploh? Katere značilnosti teoretskega konteksta in dodatna epistemološka pravila so opredeljevala sorazmerno enostransko produkcijo znanja?

Pri oblikovanju odgovorov na zastavljeni vprašanji nam more pokazati smer iskanja dvoje Durkheimovih dodatnih razlag pravil, ki zadevajo pojasnjevalno stopnjo spoznavnega postopka: njegovo razumevanje vzročno-posledične povezanosti pojavov in definiranje *differentiae specificae* družbenih dejstev.

Nedvomno je obče sprejemljivo stališče, da je pri pojasnjevanju družbenih pojavov treba "*ločeno raziskovati dejanski vzrok, ki sproža pojav in njegovo funkcijo*" (1963:91). Krčenje spoznavnega postopka se pri E. Durkheimu začne s tem, ko v epistemološko sfero vpelje razlago specifične diference družbenih pojavov, ko definira "naravo stvari" samih, kar pa je nujni pogoj za znanstveno delovanje sploh. Vstop posameznega sociologa v svet družbenih dejstev namreč od vsega začetka (izbor pojava, klasifikacija, opazovanje) ne more potekati v skladu z "njegovim duhom", temveč glede na znanstveno definicijo prave narave pojavov (1963:47). K temu je treba dodati, da mora sociolog tudi družbene pojave čimbolj očistiti vseh individualnih primesi (1963:53), ker je zaznavanje lahko samo (človeško) subjektivno, oblikovanje razlag pa mora biti na splošni ravni.

Na podlagi spoznanja, da je glavna značilnost družbenih pojavov njihovo prisilno učinkovanje na posameznika (njegovo individualno zavest) in da družbena dejstva kot sestavine kolektivne zavesti obstajajo zunaj individualne zavesti (1963:98,99), je E.Durkheim definiral "ustvarjalni vzrok kolektivnih predstav, občutkov in teženj":ustvarjanje družbeno koristnih posledic(1963:102). Tako je na mesto vzroka postavil funkcijo družbenih pojavov in s tem nujnost sprejemanja nekih določenih naveznih okvirov za merjenje koristnosti oziroma za definiranje "vzroka" za posamezni pojav. Sprejemanje ciljev spet (glede na zahtevano splošnost) ne more biti le stvar individualne zavesti sociologa, temveč mora upoštevati "naravo stvari" - ta pa je (že definirana) takšna, da ima kolektivna zavest hierarhično nadrejen položaj (Durkheim, 1972:119).

Sociološko pojasnjevanje je s takšno usmeritvijo spoznavnega postopka, ki je bila po E.Durkheimu edina prava znanstvena drža (Jogan, 1978:181), nujno povezano s prostorom razporeditve moči v družbi. Določanje družbene koristnosti namreč v vseh znanih družbah ni potekalo neodvisno od asimetrične distribucije družbene moči (koncentriranost pozitivnih polov moči na eni in negativnih na drugi strani) in pretežno glede na načelo reciprocitete.Tako je prevladovala praksa, ki jo izraža načelo: kar je "koristno" za določevalca koristnosti, v glavnem in praviloma ni "koristno" za sprejemnika definicije, nosilca konkretne dejavnosti. Vendar pri E.Durkheimu - per definitionem - ni namen produkcije sociološkega znanja, da bi upoštevala tudi to sfero konstrukcije "kolektivne zavesti" (=družbe kot celote), temveč jo mora vzeti kot nevprašljivo izhodišče.

S tem pa moremo odgovoriti na vprašanje o občutljivosti za spolno hierarhijo pri pravilih E.Durkheima z odgovorom na preprosto vprašanje: kako je (bilo) definirano razmerje med spoloma v praktični "kolektivni zavesti". Ker pa je ta po E.Durkheimu primarno zunaj dosegov zaznavanja in spoznatna samo prek sekundarnih znakov (religije, pravnih norm, moralnih pravil, običajev), nam lahko stopnja občutljivosti teh regulativov vsakdanjega življenja pokaže stopnjo občutljivosti v sociološki analizi in interpretaciji.

Če upoštevamo konec 19. stoletja, potem je v "sekundarnih izrazih" objektivno obstoječe celote pravil praktičnega ravnanja posameznikov zelo nedvoumno določeno mesto spolov po dualističnem principu: javno relevantna sfera (s katero se ukvarja tudi znanost) pripada moškemu spolu, ženskam pa (kot nosilkam "partikularne", "naravne" vloge) je dodeljeno parcialno mesto v zasebni sferi. Ker je vse javno (kot inkarnacija razuma) višje stoječe kot območje določevanja koristnosti in s tem tudi priznavanja smiselnosti in moralnosti, je razumljivo, da mora znanstvena sociološka interpretacija ostajati na "razumski" ravni in se ne sme "mazati" s "čustvenimi" elementi (kar je pomenilo tudi sinonim za ženski element). Domestificiran položaj žensk je bil razumljen kot "naravno" dejstvo, ker se je tako navzven kazal (tudi s pomočjo socioloških razlag - Jogan, 1990:46-68). Seveda so poleg dimenzije spola izključene iz spoznavnega interesa še različne druge "individualne" zaznave, vse tiste, ki so (bile) moteče za nosilce moči.

Nekatera pravila, ki so imela nastavke za senzibilizacijo do spolne strukture, so tako ob drugih pravilih, ki so bila v samem znanstvenem postopku določena hierarhično višje, prispevala k enostranski znanstveni praksi. Neločljive sestavine takšne prakse so zlasti nevprašljivo sprejemanje moškosrediščne kulture in njenih zamejitev koristnosti ter naturalizacija kulturno proizvedene hierarhije med spoloma s sociološko znanstveno interpretacijo, s čimer se je vzpostavila in (v razvoju) krepila instrumentalizacijska funkcija sociologije. Zato lahko tudi že v nekaterih pravilih (npr. distanciranje do vsega individualnega, do subjektivne zaznave, itd.) odkrivamo pristranskost glede na pričakovano instrumentalno praktično funkcijo razlag, ki naj sledijo kompleksnemu znanstvenemu postopku.

Pri spoznavnem postopku po Durkheimovih pravilih lahko govorimo o večkratnem zapiranju spoznavnih obzorij v primeru, ko je dopuščeno razumevanje družbenih dejstev kot "proizvodov človeške dejavnosti". Po eni strani je zastrta razlika med moškim in žensko v načinu "proizvajanja" družbenega ravnanja, po drugi strani ni možnosti razkrivanja same produkcije objektivno obstoječih družbenih dejstev. Človeška ustvarjalna dimenzija se

lahko v spoznavnem postopku (in posledično v praktičnem vsakdanjem življenju) prizna le na ravni vstopanja posameznikov v družbene interakcije po vnaprej določenih in "splošno" priznanih (zunanjih, prisilnih) vzorcih. Ni potem naključje, če so se kasnejša znanstvena (ne le sociološka) iskanja pretežno usmerila le na vprašanja prenosa in sprejemanja danih vzorcev obnašanja (priljubljeno proučevanje socializacije!).

Durkheimova pravila sociološke metode torej moremo (in moramo) razumeti samo ob upoštevanju njegovega celostnega teoretskega konteksta, sicer obstaja možnost, da jim pripišemo spoznavne učinke, ki jih niso imela in jih po avtorju tudi niso smela imeti. Durkheimova pravila so delovala v prostoru, ki je v spoznavnem postopku razpadel na spoznatno (zunanjo) sfero in nespoznatno (notranjo bistveno) sfero. Harmonizacija zunanje sfere, ki je bila (za nosilce moči) praktično zelo potrebna (zlasti v času upadanja zaupanja v pravilnost regulativnih principov družbenega sožitja), je dobivala svojo opravičenost s sklicevanjem na bistveno značilnost "narave" samih dejstev. Razpad spoznavnega prostora je bil nujni pogoj za ohranjevanje spoznavne neobčutljivosti do spolne (in drugih vrst - z njo povezane) hierarhije ter za nastajanje takšnih razlag, ki so prispevale k njenemu reproduciranju.

Razcepitev spoznavnega prostora na spoznavno ulovljivo in neulovljivo sfero ter zamejitev na "stvari" je ob eliminiranju zanimanja za zgodovinsko sproduciranost družbenih dejstev ter ob definiranju ključnega naveznega okvira (koristnosti za celotni "organizem") za določanje pomembnosti v spoznavanju in praktični regulaciji "stvari" omogočala dualistična razlaganja strukture ravnanj pripadnikov družbe (npr. normalno/patološko; racionalno/iracionalno; logično/nelogično; urejeno/kaotično, itd.) in razvoja (mehanska/organska stopnja solidarnosti; občestvo/družba; predindustrijska/industrijska družba, itd.), ki so vključevala predvsem potrjevanje pravilnosti obstoječe urejenosti. V tem okviru je bilo možno tudi priseganje in na vrednotno čistost ob hkratni instrumentalizaciji znanja, ki je bila zahtevana kot nujni pogoj znanstvenosti sploh.

Sistem pravil, ki jih je izoblikoval E. Durkheim, je bil eksplicitna ali implicitna podlaga sociološkim empiričnim raziskovanjem in teoretskim interpretacijam do konca šestdesetih let 20. stoletja. Zato tudi ni naključje, če so se bodisi pretežno makro- ali mikro- usmerjeni prijemi srečevali na skupnem področju zagovarjanja "učinkovitega", prilagodljivega posameznika (Jogan, 1990a:83). Samoumevno je šlo za moškega (v javni sferi); če je eksplicitno nastopal drugi spol, je v zasebni (nižje vrednoteni) sferi. Za problematizacijo ločevanja in hierarhizacije pa znotraj znanstvenih pravil ni bilo prostora. Kot je znano, pa je postajala osrednja določevalka in opravičevalka modelov pravilnosti vsakdanjega življenja v času sekularizacije prav znanstvena razlaga.

Nova pravila: zgodovinskost in občutljivost

V času iskanja izhoda iz krize sociologije, ko mnogih pojavov ni bilo mogoče ustrezno pojasnjevati v okviru "tradicionalnih" kanonov znanstvenega spoznavanja in ko so se razširili dvomi o dosegi prave znanstvenosti s pozitivistično paradigmo (zlasti s funkcionalizmom in sistemsko teorijo), so se pojavila Nova pravila sociološke metode A. Giddensa (1976). Da se z njimi odpirajo resnično nova spoznavna obzorja, lahko spoznamo zlasti iz nekaterih epistemoloških zahtev.

Medtem ko so nekatera pravila zelo blizu Durkheimovim (npr. A1, A2 - 1976:160), so druga povsem drugače usmerjena. Tako npr. pravilo B2 zahteva, da je treba vedno raziskovati, kako se strukture vzpostavljajo s praktičnim delovanjem in kako so delovanja strukturalno določena. Vsebinski zasuk v spoznavanju in pojasnjevanju pa je mogoč zlasti s pravilom B3 (1976:161), ki opredeljuje procese strukturiranja kot medsebojno delovanje pomenov, norm in moči in ob katerem A. Giddens poudarja, da je "*vsak spoznavni in moralni red hkrati sistem moči, ki vključuje 'horizont legitimnosti'*". Odrprtost do mnogih realnih načinov družbenega delovanja posameznikov je zagotovljena tudi s poudarjanjem, da sociolog ne

more delati družbenega življenja kot "dejstva", odmaknjena od resničnosti (C1), in da mora pojasnjevati različne oblike življenja, ki obstajajo na predznanstveni ravni (meta jeziki - D2, 1976:162).

S pomočjo teh pravil je mogoče razkriti dinamiko nenehnega vzpostavljanja in zagotavljanja družbene urejenosti, notranjega spreminjanja vzorcev, ki so institucionalno določeni in varovani, presojati o konstrukciji tega, kar velja kot objektivno, zunanje z vidika posameznika, ki vstopa v svet družbenega delovanja. Sociološko analiziranje in pojasnjevanje se v tem okviru nikakor ne more več omejevati zgolj na vprašanja prenašanja objektivnih vzorcev in na enostranske deskripcije obstoječe urejenosti (s ciljem, da se ta utrdi), temveč mora, če naj bo znanstveno, razkrivati tudi ustvarjanje "objektivnega", konstrukcijo družbene resničnosti. Ta spoznavna usmeritev ni vnaprej zaprta za problematizacijo hierarhije med spoloma, temveč takšno razpiranje spoznavnih zanimanj spodbuja; ne pristaja na androcentrično konstrukcijo reda kot zadnje meje spoznavanja, temveč omogoča problematiziranje te konstrukcije.

A.Giddens pa ni le definiral novih pravil, temveč s svojim delom tudi praktično potrjuje nove zmogljivosti sociološke znanosti, kar je v največji meri vidno tudi v obsežnem delu *Sociology* (1989). Pravilnost Giddensovih novih pravil množično potrjujejo razkrivanja spolno neenake ("gendered") konstrukcije družbene resničnosti v zadnjih dveh desetletjih v okviru "women studies".

Končno naj omenim, da bi lahko potekal razvoj sociološkega pojasnjevanja tudi drugače, kajti že 1911 je G.Simmel zapisal "objektivno=moško". Vendar pa ta definicija ni bila sestavina "kolektivne zavesti" in njen avtor ni imel moči, da bi ji dodelil položaj družbeno relevantnega dejstva, ki bi ga bilo treba spoštovati v spoznavanju in interpretiranju obstoječe (pretežno mizogine) urejenosti. Torej se cenjeno pravilo naključnosti tudi pri razkrivanju (ne)občutljivosti do hierarhije med spoloma pokaže kot problematično in bliže "male-dominated" znanosti.

Literatura

- Durkheim, E. (Dirkem), (1963), Pravila sociološke metode, Beograd, Savremena škola
- Durkheim, E. (Dirkem), (1972), O podeli društvenog rada, Beograd, Prosveta
- Giddens, A. (1976), New Rules of Sociological Method, London, Hutchinson
- Giddens, A. (1989), Sociology, London
- Jogan, M. (1978), Sociologija reda, Maribor, Obzorja
- Jogan, M. (1990), Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma, Ljubljana, FSPN
- Jogan, M., Šadl, Z., (1990a) Simbolični interakcionizam I. Ljubljana, FSPN, raziskovalno poročilo.
- Luhmann, N. (1971), Soziologische Aufklaerung - I, Opladen, Westdeutscher Verlag, (2.izd.)